

## İKİLİ VE ÇOK TARAFLI ANLAŞMALARIN TÜRKİYE’NİN İHRACATI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

### *EFFECT OF BILATERAL AND MULTILATERAL AGREEMENTS ON TURKEY’S EXPORT*

**Hakan ÖZKAYA**

*Yaşar Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü  
hakan.ozkaya@yasar.edu.tr*

**ÖZET:** Bu çalışmada Türkiye’nin tarafı olduğu ikili ve çok taraflı ekonomik ve ticari anlaşmaların, Türkiye’nin 113 ülkeye olan ihracatı üzerinde etkisi olup olmadığı 1996-2006 yılları arası verileri ile Genel Çekim Modeli çerçevesinde test edilmiştir. Sonuç olarak imzalanan ikili anlaşmaların Türkiye’nin ihracatı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmazken, Gümrük Birliği Anlaşmasının dışında Türkiye’nin tarafı olduğu çok taraflı anlaşmaların Türkiye’nin ihracatı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı pozitif etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** İhracat; Genel Çekim Modeli; Uluslararası Anlaşmalar; Panel Veri Analizi

**ABSTRACT:** *Whether bilateral and multilateral trade and economic agreements has effect on Turkey’s export to 113 countries is tested between 1996-2006 and within Gravity Model framework. Results show that while bilateral agreements has no statistically significant effect on Turkey’s export, except for Customs Union, multilateral agreements have statistically significant and positive effect on Turkey’s export.*

**Keywords:** *Export; Gravity Model; International Agreements; Models with Panel Data*

**JEL Classification:** *F13; F14; F15; C23*

### **1. Giriş**

Günümüzde ekonomik entegrasyon hiçbir ülkenin kendini dışında tutamayacağı bir şekilde artarak devam etmektedir. Ekonomik entegrasyonu sağlayan faktörlerin başında GATT gibi dünya çapında büyük bir çoğunluk tarafından imzalanan anlaşmalar gelmektedir. Dünya çapındaki anlaşmaları ise daha çok bölge esasına bağlı bölgesel entegrasyon anlaşmaları izlemektedir (DTM, 2009).

Özgöker (2009) ekonomik bölgeselciliğin 1980’lerin başından beri bütün dünyada ticaret politikaları içindeki önemini giderek arttığını belirtmektedir. Bu durumun nedenleri arasında NAFTA, AB-Türkiye gibi Kuzey-Güney tarzı bölgesel anlaşmalar, ABD’nin 1980’lerden itibaren stratejisini ikili ya da bölgesel anlaşmalar üzerine kurması, Avustralya ve Doğu Asya ülkelerinin de bu konuda ABD’yi takip ederek bölgesel ikili anlaşmalar yoluna gitmesi ve Asya Pasifik Ekonomik Birliğinin bölgeselliğe açılmada başarısızlığı gösterilmektedir. Dış ticaretteki ikili ve bölgesel anlaşmalar yoluna gidilmesi trendi, bölgeselciliğin ülkeler tarafından çok taraflı anlaşmalara tercih edildiğini göstermektedir. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) bünyesinde 300’e yakın ekonomik bölgeselci girişim gözönünde bulundurulduğunda tüm DTÖ üyelerinin en az bir bölgesel anlaşmaya katılmış olduğunu görmekteyiz (Özgöker, 2009).

Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, Ekonomi ve Ticaretten Sorumlu Müsteşarı Ulrike Hauer de AB'nin DTÖ kapsamında gerçekleştirilen çok taraflı müzakerelere öncelik vermekle beraber ikili anlaşmalara da büyük önem verdiğini ve ikili anlaşmaların DTÖ'nün izin verdiğinden daha geniş bir alanı kapsayarak ticaretin serbestleştirilmesi sürecinde ilerleme fırsatları sunduğunu dile getirmektedir. İkili anlaşmaların; önemli ticaret ortakları ve hızla büyüyen ekonomilerle ticareti kolaylaştırmakta, gelişmekte olan düşük gelirli ülkelerin endişelerini gidermekte ve AB'nin komşu ülkeleriyle ilişkilerini güçlendirmekte olduğu ifade edilmektedir (Hauer, 2009).

Uluslararası ticaret anlaşmalarının, ülkeler arasında mal ve hizmet akışlarını arttıracığı yönünde genel bir kanı bulunmaktadır. Bu çalışma sezgisel olarak varılan sözkonusu sonucu ekonometrik açıdan sınamakta olup anlaşmaların tam anlamıyla ekonomik sonuçlar gözetilerek yapılması yerine, bazı siyasi amaçlar da güdülerek yapıldığı ihtimali üzerindeki şüphelerin sorgulanmasına katkıda bulunacaktır.

Bu çalışmanın temel olarak iki amacı vardır. Birinci amaç; Türkiye'nin Genel Çekim Modeli kullanılarak ülkeler bazında ihracat arz fonksiyonunun modellenmesidir. Araştırmanın ikinci amacı ise bu model çerçevesinde Türkiye'nin yapmış olduğu ikili ekonomik ve ticari anlaşmaların ve üyesi olduğu uluslararası toplulukların Türkiye'nin ihracatı üzerindeki etkisinin sınanmasıdır. Türkiye'nin tek bir ülke ya da ülkeler ile yapmış olduğu ikili veya çok taraflı anlaşmaların, Türkiye'nin anlaşma yaptığı ülkelere olan ihracatı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olup olmadığı, Türkiye'nin ihracat tahmin denklemine kukla değişkenler eklenmesi ile test edilmektedir.

Türkiye'nin ithalat ve ihracatının ekonometrik olarak modellendiği çalışmalar literatürde mevcuttur. Bu çalışmalarda genellikle toplam ithalat talep ve toplam ihracat arz fonksiyonlarının incelenmesi ile sınırlı kalındığı görülmektedir (Örnek: Aydın vd. 2004). Türkiye'nin ihracatının ülkeler bazında modellendiği çalışmalara baktığımızda ise daha önce yapılan çalışmalarda az sayıda ülkenin örnekleme dahil edildiğini görmekteyiz (Örneğin: Kula ve Aslan, 2008; Emirhan, 2008). Bu araştırmanın ilk katkısı Türkiye'nin ihracat fonksiyonunu Türkiye'nin ticari partnerleri bazında ve görece olarak çok daha fazla sayıda ülke verileri kullanılarak modellemesidir.

Ayrıca uluslararası anlaşmaların Türkiye'nin dış ticaretine etkisini ölçen çalışmaların genellikle Gümrük Birliği anlaşması üzerine yoğunlaştığı görülmektedir (Soğuk, 2002; Morgil, 2003; Aktaş ve Seydanoğlu, 2004; Akgündüz, 2005; Seki, 2005; Kızıltan vd., 2008; Aktaş ve Yılmaz, 2008). Türkiye'nin dış ticaretine etkisi araştırılan bir diğer araştırma ise Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konferansıdır. Karagöz ve Karagöz (2009) modellerine AB, KEİK ve dini, kültürel yakınlık değişkenlerini ekleyerek dolaylı olarak çok taraflı anlaşmaların bir kısmının etkisini ölçmüşlerdir. Genç vd. (2011) Çekim Modeli kullanarak sadece Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesindeki ticaret akımlarını incelemişlerdir. Bu çalışma Türkiye'nin tarafı olduğu tüm ticaret ve ekonomik anlaşmaların, anlaşmaların diğer taraflarına olan ihracatına olan etkisini ölçmeyi amaçlaması açısından literatüre katkı sağlamaktadır ve çok taraflı anlaşmaların yanında ikili anlaşmaları incelemesi açısından bir ilktir.

Araştırmanın geri kalanı şu şekilde devam etmektedir: İkinci bölümde Türkiye'nin tarafı olduğu ekonomik ve ticari entegrasyon anlaşmaları özetlenmekte, üçüncü bölümde araştırmada kullanılan metodoloji tanıtılmakta ve veriler detaylandırılmakta ve son olarak dördüncü bölümde ise yapılan analizlerin sonuçları belirtilerek tartışılmakta ve araştırmanın kısıtları çerçevesinde gelecekte yapılacak araştırmalar için öneriler sunulmaktadır.

## 2. Ekonomik ve Ticari Entegrasyon Anlaşmaları

Türkiye GATT Anlaşmasının tarafı olduğu gibi, başka çok taraflı ticaret ve ekonomi anlaşmalarının da tarafı ve bu anlaşmalar çerçevesinde uluslararası kuruluşların üyesidir. Türkiye; Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD), Dünya Bankası (WB/IBRD) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası kuruluşların üyesidir. Ayrıca; İslam Konferansı Teşkilatı, İslam Kalkınma Bankası, Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (COMCEC) ve İslami Ticaretin Geliştirilmesi Merkezi, KEİ-Karadeniz Ekonomik İşbirliği (Ermenistan, Arnavutluk, Moldavya, Gürcistan, Azerbaycan, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Ukrayna, Sırbistan, Türkiye, Rusya Federasyonu) ve ECO-Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nda (Türkiye, İran, Pakistan, Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan) yer almaktadır (DTM, 2009).

Bu üyeliklerinin yanında Türkiye'nin pek çok ülke ile değişik konularda ve seviyelerde ikili ekonomik ve ticari anlaşması bulunmaktadır. Bu anlaşmalar serbest ticaret anlaşmaları, gümrük birliği anlaşması, ortak pazar ve ekonomik işbirliği anlaşmaları şeklinde farklı düzeylerde gerçekleşmektedir. Türkiye, EFTA- Avrupa Serbest Ticaret Birliği (İsviçre, Norveç, İzlanda, Lihtenştayn), İsrail, Romanya, Polonya, Macaristan, Çek ve Slovak Cumhuriyetleri, Litvanya, Letonya ve Estonya, Bulgaristan, Slovenya, Makedonya, Hırvatistan, Bosna Hersek, Filistin Yönetimi, Fas ve Tunus ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalamıştır. Serbest ticaret anlaşmalarının yanında Türkiye'nin çeşitli ülkelerle karşılıklı olarak ticareti geliştirmek amacıyla imzaladığı KEK-Karma Ekonomik Komisyon Protokolleri, Yatırımların Teşviki ve Korunması Anlaşmaları, Ticaret ve Ödeme Anlaşmaları, Ekonomik, Sınai ve Teknolojik İşbirliği Anlaşmaları, Gelir ve Servet Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları, Serbest Ticaret Anlaşmaları, Karayolu, Denizcilik, Çevre Koruma, Turizm ve benzeri konularda imzalanmış pek çok ikili anlaşma bulunmaktadır (DTM, 2009).

## 3. Metodoloji ve Veriler

Çalışmada ilk uygulamalarını Tinbergen (1962), Pöyhönen (1963) ve Linnemann (1966)'ın yaptıkları Genel Çekim Modeli (Gravity Model) kullanılmıştır. Temelleri fizik alanında Newton tarafından atılmış Genel Çekim Modeli, uluslararası ticaret ve sermaye akımlarının analizinde daha güvenilir biçimde kullanılmak üzere Anderson (1979) ve Bergstrand (1985) tarafından geliştirilmiş olup günümüzde uluslararası ticaretin modellenmesinde yoğunlukla kullanılmaktadır. Genel Çekim Modeli fizikte cisimler arasındaki çekim kuvvetinin, cisimlerin kütlelerine ve aralarındaki uzaklığa bağlı olarak değişmesi kanunundan esinlenerek, iki ülke arasındaki ticaret hacminin iki ülkenin büyüklükleri ile doğru orantılı ve aradaki uzaklık ile ters orantılı olacağı temeline dayanmaktadır.

Genel Çekim Modeli çeşitli çalışmalarda kullanılarak Türkiye'nin dış ticaret hacmi modellenmiştir. Antonucci ve Manzoocchi (2006) 1967 ve 2001 yılları arasında

Türkiye'nin ticari akımlarını Genel Çekim Modeli ile modellemiş ve modelin Türkiye'nin ticaret özelliklerine uygun olduğu sonucuna varmışlardır. Genel Çekim Modelini kullanan bir diğer çalışma olan Bilici vd. (2008)'de yazarlar 1992-2006 yılları verileri ile Türkiye'nin Gümrük Birliği üyeliğinin, Türkiye'nin dış ticaret akışı üzerinde etkisinin olup olmadığını araştırmışlar ve zaten Türkiye'nin dış ticaret akışında önemli olan AB'nin öneminin Gümrük Birliği Anlaşması ile arttığı sonucuna varmışlardır. Karagöz ve Karagöz (2009) Türkiye'nin 2005 yılına ilişkin 169 ülke ile olan dış ticaretini Genel Çekim Modeli ile incelerken Genç vd. (2011) ise Genel Çekim Modeli'ni kullanarak Türkiye ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi'nde bulunan ülkeler arasındaki ticaret akımlarını incelemişlerdir. Bu çalışmalarda; GSYİH ve nüfusun ticaret akımları üzerinde pozitif etkide buldukları ve ülkeler arasındaki uzaklığın negatif yönde etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca Genç vd. (2011) ülkelerin ortak sınıra sahip olmalarının ve aynı dili konuşmalarının pozitif yönde etkisinin bulunduğunu ortaya koyarlarken, Karagöz ve Karagöz (2009) AB, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konferansı, kültürel, tarihsel ve dini yakınlık ve ortak sınıra sahip olma değişkenlerini de modellerine dahil etmişler bu değişkenlerden AB üyeliği, KEİK ve yakınlık değişkenleri anlamlı ve pozitif yönde etkilerken, ortak sınır değişkeninin anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna varılmıştır.

Linnemann (1966), iki ülke arasındaki ticaret akışını ihracatçı ülkenin arzı, ithalatçı ülkenin talebi ve iki ülke arasındaki ticarete karşı direnç olmak üzere üç faktörün bir bileşeni olarak tanımlamaktadır. Bergstad (1985) ayrıca ülkelerin kişi başı gelir rakamlarının da modelde bulunması gerektiğini ve genel çekim modelinin GSMH, kişi başına düşen GSMH, uzaklık ve ilgili diğer parasal değişkenleri de içermesi gerektiğini öne sürmüştür.

Çalışmada aşağıdaki model kullanılmıştır.

$$\ln EXP_{i,j,t} = \beta_0 + \beta_1 \ln Y_{j,t} + \beta_2 \ln DIS_{i,j} + \beta_3 \ln RER_{i,j,t} + \beta_4 \ln DGDPCAP_{i,j,t} + \beta_5 \ln POP_{j,t} + \beta_6 \ln FCR_{j,t} + \sum_{m=7}^{17} \beta_m d_{i,j,t} + \mu_{i,j,t}.$$

Regresyon denkleminde katsayıların hesaplanmasında, ülkeler ile olan dış ticaretimizde yılların etkisini düzelter panel veri yöntemi kullanılmıştır. Dengeli bir panel veri kullanılması için tüm ülkeler için 11 yıllık ihracat verisine ihtiyaç duyulmaktadır, fakat örneklemden ülke sayısını da yüksek tutabilmek amacıyla sadece 10 yıldan az gözleme sahip ülkeler örneklemden çıkarılmıştır.

Eşitlikte;

$EXP_{ijt}$   $i$  ülkesinden  $j$  ülkesine  $t$  zamanında olan ihracat hacmini göstermektedir. Türkiye'nin ülkeler bazında ihracat rakamları Türkiye İstatistik Kurumu'unun veritabanından alınmıştır ve 1996-2006 yıllarını kapsamaktadır. Örneklemden 113 ülke bulunmaktadır ve örneklemden bulunan ülkelere yapılan ihracat toplamının Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı 2006 yılı için %75, 2005 yılı için %80'dir. Dolayısı ile örneklemin Türkiye'nin ihracat dinamiklerini temsil kabiliyeti oldukça yüksektir.

$Y_{it}$  ve  $Y_{jt}$   $i$  ve  $j$  ülkelerinin  $t$  zamanındaki Gayri Safi Milli Hasılasını,  $POP_{it}$  ve  $POP_{jt}$   $i$  ve  $j$  ülkelerinin  $t$  zamanındaki nüfuslarını göstermektedir. Bu çalışmada iki ülkeden birisi olan Türkiye her zaman sabit olduğu ve Türkiye'nin nüfusunun örneklem dönemi içinde kaydadeğer bir değişim geçirmediği için ihracatçı ülke konumundaki Türkiye'nin nüfusu modelde yer almamaktadır. Aksi takdirde tüm seri boyunca neredeyse aynı olan nüfus verisi regresyon analizinde hesaplamaları engelleyecekti. Bu değişkenler bir yandan Genel Çekim Modeli'ndeki iki kütleli büyüklüğünü temsil ederken diğer yandan da Linnemann (1966) tarafından öne sürülen ihracatçı ülkenin arzı ve ithalatçı ülkenin talebinin büyüklüğünü temsil etmektedir. Yıllar itibarıyla GSMH verileri Dünya Bankası'nın World Development Indicators veritabanından elde edilmiştir.

$DIS_{ij}$ ;  $i$  ve  $j$  ülkesi arasındaki uzaklığı göstermektedir. Uzaklık, dış ticarete büyük öneme sahip taşıma maliyetlerinin büyüklüğünü temsil etmekte ve teoride iki ülke arasında ticareti zorlaştıran direnç faktörlerinden birisini oluşturmaktadır. Ülkelerin birbirlerine olan uzaklıkları CEPPII-Chelem veritabanından elde edilmiştir. Analizlerde literatürde genel kabul gördüğü şekliyle ülkelerin başkentleri arasındaki uzaklıklar kullanılmıştır.

$DGDPCAP_{ijt}$   $i$  ülkesi ile  $j$  ülkesinin  $t$  zamanındaki kişi başına düşen milli gelir rakamları arasındaki farkı göstermektedir. Bergstrand (1985)'a göre ülkelerin göreceli kişi başı geliri, ülkelerin göreceli faktör donanımlarını yansıtan sermaye yoğunluğunu temsil etmektedir. Yıllık kişi başına düşen milli gelir rakamları, ülkelerin o yıla ait GSMH rakamlarının açıklanan en son nüfusa bölünmesi ile bulunmuştur. Yıllar itibarıyla GSMH verileri ve ülkelerin nüfusları Dünya Bankası'nın World Development Indicators veritabanından elde edilmiştir.

Literatürde genel çekim modelinin temel değişkenlerinin yanında belirtilen diğer ilgili parasal değişkenler arasında ise ülkelerin satın alma ve ithalat yapabilme gücünü gösteren; sahip oldukları döviz rezervleri ve dış ticarete konu olan malın veya hizmetin göreceli olarak fiyatını belirleyen ihracatçı ve ithalatçı ülkenin çapraz döviz kurları bulunmaktadır. Döviz rezervleri, kullanılan modelde  $FCR_{jt}$ , çapraz döviz kurları ise  $RER_{ijt}$  olarak belirtilmektedir. Yıllar itibarıyla döviz rezervleri ve çapraz kur verileri Dünya Bankası'nın World Development Indicators veritabanından elde edilmiştir. Ülkelerin döviz rezervleri ülkelerin borçlarını ödeyebilme gücünü gösterdiği gibi aynı zamanda ülkelerin kendi paralarının değerlerini düzenleme ve dolayısı ile ihracata konu olan mal ve hizmetlerinin fiyatlarını da düzenleyebilme gücünü de göstermektedir.

Araştırmanın ilgilendiği temel değişkenler ise  $d_{ijt}$  ile gösterilmekte ve  $i$  ülkesi ile  $j$  ülkesi arasında bir ikili veya çok taraflı anlaşma olduğunu gösteren kukla değişkeni ifade etmektedir. Türkiye ve diğer ülkeler arasında ticari içerikli bir anlaşma olup olmadığı Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın resmi sitesindeki ülke raporlarından her bir ülke için ayrı ayrı toplanmıştır. Kukla değişken, eğer Türkiye ile adı geçen ülke arasında adı geçen anlaşma imzalanmışsa 1, aksi takdirde 0 değerini almaktadır. Ayrıca imzalanan anlaşmanın imza tarihi de gözönünde bulundurularak imza tarihinden önceki kukla değişken değerleri 0 olarak düzeltilmiştir.

Araştırmada etkisi ölçülen ikili anlaşmalar; Serbest Ticaret Anlaşmaları (DUMSTA), Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmaları (DUMYKTKA), Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair Anlaşmalar

(DUMKEK), Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşmaları (DUMCVO), Ticaret ve Ödeme Anlaşmaları (DUMTOA), Ulaştırma ve Taşımacılık Anlaşmaları (Kara, Deniz, Hava) (DUMTAS) ve İşbirliği Anlaşmaları (DUMISB) başlıkları altında gruplanmıştır. Ayrıca etkisi ölçülen çok taraflı anlaşmalar ise; Gümrük Birliği Anlaşması (DUMABGP) (27 AB ülkesi, Andorra, San Marino), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (DUMKEI), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (DUMECO) ve İslam Konferansı Teşkilatı-Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi'dir (DUMIKT).

Araştırmada kullanılan modellerde yer alan değişkenlerin logaritmik değerlerinin kullanılmasının iki temel faydası bulunmaktadır. Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler modelde yer alan değişkenlere göre çok büyük farklılıklar göstermektedir. Farklı büyüklükteki değerlerin aynı modelde yer alması ise heteroskedastisite sorununu beraberinde getirmektedir. Logaritma değerlerinin kullanılması bir yandan heteroskedastisite sorununu azaltırken diğer taraftan örneklemin dağılımını normal dağılıma daha yakın hale getirmekte ve araştırma sonuçlarının daha sağlıklı olmasını sağlamaktadır. Kullanılan logaritmik değerlerin yanında regresyon analizlerinde heteroskedastisiteye göre düzeltilmiş White (1980) hata terimleri rapor edilmiştir.

#### 4. Sonuçlar ve Tartışma

Tablo 1'in birinci sütununda sadece Genel Çekim Modeli'nin ilk halinde adı geçen ithalatçı ülkenin GSMH rakamı ve ithalatçı ülke ile Türkiye arasındaki uzaklık değişkenleri bağımsız değişken olarak kullanılarak Türkiye'nin adı geçen ülkeye yaptığı ihracat rakamının tahmin edildiği model sonuçları gösterilmektedir. Bu sonuçlara göre ortaya çıkan birinci sonuç Türkiye'nin ihracatının büyük ölçüde GSMH ve uzaklık değişkenleri tarafından açıklandığıdır. Adı geçen iki bağımsız değişken Türkiye'nin ihracatı üzerinde %83 gibi büyük bir açıklayıcılık gücüne sahiptir. Değişkenlerin işaretlerine baktığımızda ise beklendiği üzere GSMH değişkeni ihracatı pozitif yönde etkilemekteyken, uzaklık değişkeni negatif yönde etkilemektedir.

Bu çalışmanın kullandığı ikinci model Genel Çekim Modeli'nin temel değişkenlerine, iki ülke arasında ilişkisi olduğu düşünülen diğer değişkenlerin de eklenmesiyle oluşturulan genişletilmiş bir modeldir. Bu modelde Türkiye'nin ihracatı ithalatçı ülkenin GSMH'sı ve aradaki uzaklığa ek olarak reel döviz kuru, iki ülkenin kişi başına düşen milli geliri arasındaki fark, yabancı ülkenin döviz rezervleri ve nüfusu ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Sonuçlar Tablo 1'in ikinci sütununda görülmektedir. Buna göre; iki ülkenin kişi başına düşen milli geliri arasındaki fark, yabancı ülkenin döviz rezervleri ve nüfus değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı çıkmazken ithalatçı ülkenin GSMH'sı ve aradaki uzaklık anlamlılığını korumuş ve iki ülkenin paralarının göreceli değeri de istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Döviz kuru beklendiği üzere ihracat üzerinde negatif yönde bir etkisi vardır. Burada negatiflikten anlaşılması gereken yabancı ülkenin dolara karşı değerinin, TL'nin dolara karşı değerine bölünmesiyle bulunan döviz kuru rakamının arttıkça TL'nin ithalatçı ülke parası karşısında değerlendirildiği ve Türkiye'nin sattığı mal ve hizmetlerin fiyatının daha pahalı hale geldiği olmalıdır. Daha pahalı hale gelen Türkiye'nin ihracat arzı da doğal olarak daha az talep görmekte ve Türkiye'nin adı geçen ülkeye olan ihracatı azalmaktadır.

**Tablo 1. İhracat Arz Modelleri için Regresyon Analizi Sonuçları**

Bağımlı Değişken: <i>lnEXPijt</i>	Hesaplanan katsayı değeri ( <i>t</i> -istatistiği değeri)		
	Model I	Model II	Model III
$\beta_0$	2,927064** (2,156433)	3,256607*** (2,673106)	1,189738 (0,830715)
<i>lnYjt</i>	0,839843*** (19,83649)	0,804261*** (7,483808)	0,853435*** (7,711652)
<i>lnDISij</i>	-1,544048*** (-16,40563)	-1,483038*** (-14,84826)	-1,361006*** (-8,876165)
<i>lnRERijt</i>		-0,103289*** (-2,705136)	-0,095899*** (-2,574797)
<i>lnDGDPiCAPijt</i>		-0,099774 (-1,379786)	-0,071098 (-1,017933)
<i>lnPOPijt</i>		-0,068328 (-0,763598)	-0,132532 (-1,335119)
<i>lnFCRijt</i>		0,042294 (0,598992)	0,069454 (1,094253)
DUMSTA			-0,082786 (-0,280296)
DUMKEK			0,151421 (0,929747)
DUMYKTKA			-0,139844 (-0,643396)
DUMCVO			0,190703 (0,696080)
DUMTOA			-0,311647 (-1,433470)
DUMTAS			-0,062934 (-0,468611)
DUMISB			-0,138034 (-0,549992)
DUMKEI			0,640305** (2,268905)
DUMABGB			0,127824 (0,566775)
DUMIKT			0,489364** (2,118475)
DUMECO			1,119615** (2,444948)
Düzeltilmiş $R^2$	0,833826	0,844186	0,864098
Gözlem Sayısı	1,220	1,189	1,189

\*\*\* %1 seviyesinde anlamlı

\*\* %5 seviyesinde anlamlı

\* %10 seviyesinde anlamlı

Araştırmanın kullandığı üçüncü modelde ise ikinci modele Türkiye'nin imzaladığı ikili ve çok taraflı anlaşmalar için kukla değişkenler eklenmiştir. Tablo 1'in üçüncü sütunu bu modelin regresyon analizi sonuçlarını göstermektedir. Kukla değişkenlerden Türkiye'nin ikili anlaşmalarını temsil edenlerinin hiçbirinin istatistiksel olarak anlamlı çıkmaması araştırmanın önemli sonuçlarından birisidir ve önceki bölümlerde dile getirilen ikili anlaşmaların salt ekonomik kaygılardan çok siyasi çıkarılara yönelik yapılması ihtimaline yönelik şüpheleri de haklı çıkarır niteliktedir. Bunun yanında regresyon sonuçları Türkiye'nin ikili ticaret ve ekonomi anlaşmalarını etkin biçimde kullanmadığı anlamına da gelebilir. Buna karşın Türkiye'nin tarafı olduğu çok taraflı anlaşmalardan Gümrük Birliği Anlaşmasının dışındaki Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve

İslam Konferansı Teşkilatı-Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi kukla değişkenlerinin tümü istatistiksel olarak anlamlı ve Türkiye'nin anlaşmanın tarafı olan diğer ülkelere olan ihracatını pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Çalışmanın sonuçları, Türkiye'nin ihracatı üzerinde olumlu etkisi olan anlaşmaların bölgesel anlaşmalar olduğunu ve aralarında belirli ortak noktalar olan ülkeler arasında imzalanan anlaşmaların hedeflenen ihracat artışını gerçekleştirdiğini göstermektedir. Dünyada ticaret anlaşmalarının daha çok bölgesel bazda yapılıyor olması da bu sonucu desteklemektedir.

Çınar ve Göksel (2010) ihracat yapılan ülkeler açısından çeşitlendirmenin ihracat artışı üzerindeki pozitif etkisini ortaya koymuşlardır. İkili ticari anlaşmalar ülke çeşitlendirmesinde kullanılacak önemli bir araçtır fakat bu çalışmanın sonucu bu önemli aracı etkin olarak kullanamadığımızı göstermektedir. Bu sonucun oluşmasında ikili anlaşmaların daha çok siyasi açıdan bir iyi niyet gösterisi aracı olarak kullanılması rol oynamakta olabilir. Şüphesiz ikili anlaşmaların siyasi sonuçları da göz önünde bulundurularak yapılması anlaşılır bir durumdur, fakat yapılan anlaşmaların bürokrasi, ihracatçı şirketler, ihracatçı birlikleri ve sivil toplum kuruluşları tarafından daha yakın takip edilerek siyasi sonuçlarının yanında ekonomik ve ticari sonuçlarının elde edilmesine çalışılması gerekmektedir. Ayrıca Türkiye'nin ihracat yoğunlaşması sağlayamadığı ülkeler (bkz. Altay vd., 2010) ile yapılmış olan ya da yapılacak ikili anlaşmaların etkin kullanımı üzerinde titizlikle durulmalı ve ihracat artışı ve yoğunlaşması sağlanmalıdır. Literatürde ülkeler arası ihracat üzerinde pozitif etkisi olduğu belirtilen coğrafi yakınlık, kültürel yakınlık gibi kriterlere göre ihracat hacmimizin büyük olması beklenen Balkan ülkeleri ile olan dış ticaretimiz, olması gerektiği seviyelerde değildir (Ertuna (2007)). Bu ülkelerle yapılmış/yapılacak olan ikili anlaşmalar siyasi sonuçlarının yanında ekonomik sonuçlar da gözetilerek yapılırsa ve anlaşmaların ticari ve ekonomik sonuçları takip edilirse, bu ülkelerin bir kısmının AB üyesi olmasıyla artan gelir seviyesi ve ithalat taleplerinin ülkemiz tarafından karşılanması sağlanabilir.

Bu araştırma, katkılarının yanında bazı kısıtlar da barındırmaktadır. Aşağıda açıklanan bu kısıtların ortadan kaldırılması ise araştırmanın geliştirilmesi için araştırmacılara gelecek araştırmalar için bazı fırsatlar sağlayabilir.

Bazı ülkeler için GSMH, nüfus, parite, vs. gibi modelde kullanılan değişkenlerin bulunamamış olması tüm popülasyonun araştırmaya dahil olmaması sonucunu doğurmuştur. Farklı veri tabanlarından da yararlanılarak örneklem, hem ülkeler bazında hem de yıl bazında genişletilebilir, model yeniden kurularak çalışma tekrarlanabilir. Böylelikle daha somut ve güvenilir sonuçlar elde edilebilir. Ülkelerin denize kıyısı bulunup bulunmaması, birbirlerine komşu olup olmamaları, aynı dili konuşup konuşmamaları gibi coğrafi faktörler, liman sayısı ve demiryolu gibi ulaşım imkanları ve altyapı faktörleri gibi ikili ticareti etkiledikleri bilinen faktörler bu çalışmada kullanılmamıştır. Ayrıca Türkiye ve ticari partnerleri arasında uygulanan gümrük vergisi oranları ve tarife dışı engeller de denklemde bulunması faydalı değişkenlerdir. Bu faktörler için de kontrol edilerek daha duyarlı bir model kurulabilir. Bu çalışmada, araştırmaya konu olan anlaşmaların olmasının etkisi, anlaşma olmayan ülkelere göre test edilmiştir (cross section). Anlaşmaların olmasının aynı ülkeler bazında zaman serisi olarak da sınanması, daha büyük bir örneklemle mümkün olabilecektir. Bu araştırma, anlaşmaların sadece Türkiye'nin ihracatı üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Aynı şekilde ithalat üzerindeki etkisi ve



Türkiye'nin ticaret açığı üzerindeki etkileri ortaya çıkarılarak, net olarak Türkiye'nin çıkarlarına hizmet edip etmediğinin araştırılması da faydalı olacaktır. Bir ülke Türkiye ile bir serbest ticaret anlaşması imzalıyorken bir başka ülke ile başka bir tane daha imzalamış olabilir ve üçüncü ülke ile imzalanan anlaşma çerçevesinde Türkiye'den satın alabileceği mal veya hizmeti o ülkeden alması suretiyle imzalanan serbest ticaret anlaşması istenen sonucu vermemiş olabilir. Bu yüzden Türkiye'nin ikili anlaşma imzaladığı ülkelerin başka ülkelerle imzaladığı anlaşmaların da Türkiye'nin ihracatı üzerinde etkisi olabilir. Bu faktörün de göz önünde bulundurulması araştırmanın duyarlılığını arttıracaktır. Araştırmada anlaşmalar sadece isimleri üzerinden gruplandırılmış, anlaşma şartları gözönünde bulundurulmamıştır. Anlaşma şartlarını da içeren bir içerik analizi çerçevesinde değerlendirme yapılması ve dış ticaret üzerindeki etkinin araştırılması anlaşmaların etkinliği hakkında önemli bakış açıları kazandıracaktır.

### Referanslar

- AKGÜNDÜZ, M. (2005). Gümrük Birliği öncesi ve sonrasında Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki ithalat-ihracat ilişkileri: ekonometrik bir analiz. *VIII. İktisat Öğrencileri Kongresi 20-22 Nisan 2005*, İzmir, [Erişim adresi]: <[http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/mustafa\\_akgunduz.pdf](http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/mustafa_akgunduz.pdf)>, [Erişim tarihi: 07.05.2009].
- AKTAŞ, C., SEYDANOĞLU, D. (2004). Türkiye'nin AB ülkelerine ilişkin ihracat talep fonksiyonlarının görünüşte ilişkisiz regresyon analiziyle belirlenmesi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5 (2), 137-146. ss.
- AKTAŞ, C., YILMAZ, V. (2008). Gümrük Birliği sonrası Türkiye'nin ihracat fonksiyonunun tahmini. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 89-104. ss.
- ALTAY, H., ÇELEBİOĞLU, F., ŞEN, A. (2010). Ticari yoğunlaşma kapsamında Türkiye'nin küresel ölçekli dış ticaret analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 161-172. ss.
- ANDERSON, J.E. (1979). A theoretical foundation for the gravity equation. *American Economic Review*, 93 (1), 170-192. ss.
- ANTONUCCI, D., MANZOCCHI, S. (2006). Does Turkey have a special trade relation with the EU?: a gravity model approach. *Economic Systems*, 30(2), 157-169. ss.
- AYDIN, M.F., ÇIPLAK, U., YÜCEL, M.E. (2004). *Export supply and import demand models for the Turkish economy*. Araştırma Raporu No: 04/09. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- BERGSTRAND, J. (1985). The gravity equation in international trade: Some microeconomic foundations and empirical evidence. *The Review of Economics and Statistics*, 67(3), 474-481. ss.
- BİLİCİ, Ö., ERDİL, E., YETKİNER, İ.H. (2008). The determining role of EU in Turkey's trade flows: a gravity model approach. working papers 0806, İzmir University of Economics. [Erişim adresi]: <<http://eco.ieu.edu.tr/wp-content/wp0806.pdf>>, [Erişim tarihi: 02.07.2011].
- ÇINAR, Y., GÖKSEL, T. (2010). İhracatta bölgesel çeşitlendirme ve istikrar. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 65(2), 29-58. ss.
- DIŞ TİCARET MÜSTEŞARLIĞI (DTM). (2009). [Erişim adresi]: <<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/16.pdf>>, [Erişim tarihi: 07.05.2009].
- EMİRHAN, P.N. (2008). Türk dış ticaretinin alternatif modeller açısından değerlendirilmesi (1982-2000). *Ege Akademik Bakış*, 8(2), 861-875. ss.
- ERTUNA, Ö. (2007). Balkan ülkeleri arasındaki dış ticaret ilişkileri. *1. Balkan Ülkeleri Uluslararası Muhasebe ve Denetim Konferansı*. 8-9 Mart 2007, Edirne, Türkiye.
- GENÇ, M.C., ARTAN, S., BERBER, M. (2011). Karadeniz Ekonomik İşbirliği bölgesinde ticaret akımlarının belirleyicileri: çekim modeli yaklaşımı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2), 207-224. ss.
- HAUER, U. (2009). [Erişim adresi]: <<http://www.euractiv.com.tr/ticaret-ve-sanayi/interview/ulrike-hauer-abnin-serbest-ticaret-anlasmalari-turk-ekonomisinin-uzerinde-ciddi-bir-olumsuz-etki-yaratmadi-004521>>, [Erişim tarihi: 07.05.2009].

- KARAGÖZ, K., KARAGÖZ, M. (2009). Türkiye'nin küresel ticaret potansiyeli: çekim modeli yaklaşımı. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(2), 127-144. ss.
- KIZILTAN, A., ERSUNGUR, M., POLAT, Ö. (2008). Gümrük birliği'nin Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ihracat ve ithalatına etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 83-99. ss.
- KULA, F., ASLAN, A. (2008). Türkiye'nin Ortadoğu'da ekonomik geleceği: Türkiye'nin ihracat potansiyeline yönelik ampirik bir analiz, MPRA Paper No. 10688, [Erişim adresi]: <<http://mpra.ub.uni-muenchen.de/10688>>, [Erişim tarihi: 07.05.2009].
- LINNEMANN, H. (1966). *An econometric study of international trade flows*, North Holland, Amsterdam.
- MORGİL, O. (2003). Ekonomik açıdan Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri ve Gümrük Birliği'nin işleyişi. *İşveren Dergisi*, 41(4), 15-19. ss.
- ÖZGÖKER, U. (2009). AB ortak ticaret politikasındaki değişim. [Erişim adresi]: <<http://www.trinvest.com/nshow.php?newsId=1790&pageId=40&categoryId=50>>, [Erişim tarihi: 07.05.2009].
- PÖYHÖNEN, P. (1963). A tentative model for the flows of trade between countries. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 90, 93-99. ss.
- SEKİ, İ. (2005). Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin net ihracatı üzerine etkileri, 1985 – 2003. [Erişim adresi]: <[http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/ismail\\_seki.pdf](http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/ismail_seki.pdf)>, [Erişim tarihi: 07.05.2009].
- SOĞUK, H. (2002). *Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisine etkileri*. İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları.
- TINBERGEN, J. (1962). An analysis of World trade flows. *Shaping the World Economy* J. TINBERGEN (ed.) İçinde. New York: The Twentieth Century Fund.
- WHITE, H. (1980). A heteroskedasticity-consistent covariance matrix and a direct test for heteroskedasticity. *Econometrica*, 48, 817–838. ss.